

УДК 371.32:821.161.2

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПИСЬМЕННОЇ ПОСТАТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: НАПРЯМКИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Бронзенко Т. А.

У статті окреслено основні напрямки вирішення проблеми індивідуалізації письменницької постаті на уроках української літератури, зокрема вказано на джерела, за допомогою яких можна розкрити авторський феномен.

Ключові слова: індивідуалізація, феномен, психологія творчості, митець, життєпис, художній текст, мемуаристика.

В статье обозначены основные пути решения проблемы индивидуализации писательской личности на уроках украинской литературы, в частности указаны источники, с помощью которых можно раскрыть авторский феномен.

Ключевые слова: индивидуализация, феномен, психология творчества, художник, жизнеописание, художественный текст, мемуаристика.

The article outlines the main ways of managing the issue of individualization of the writer's personality at the lessons of Ukrainian Literature. Every artist is first of all a personality with his own outlook, attitude to the world, mentality, way of thinking which gives an opportunity to understand sources and peculiarities of his creative work, integrity and creative laboratory.

The author of the article names the main aspects of creative phenomenon of the writer, which distinguishes him among other artists. Firstly, social surrounding, upbringing, historical circumstances, life challenges are the sources which give the author material for his work. Secondly, it is originality of mental state of the personality. Thirdly, the writer's attitude to the world and his outlook. These are philosophical and psychological complex which determines system of value guides. One more important factor is cultural aesthetic base of the writer. But artistic gift is the main criterion.

To understand creative individuality of the writer, to find peculiarities of his way of thinking, to trace his public formation, to reveal features of artistic and aesthetic searches it is worth addressing the letters, the diaries, the notes which show the sources of inspiration, specialties of his attitude to the world, writer's relations with society.

Memoirs help to extend the idea about the inner world of the writer. Besides, they have public, cultural, aesthetical and cognitive meaning; give vivid ideas about the artist's personality.

Observations of other cultural and art figures about the writer are also a valuable material, as they not only clarify external events but also psychological sphere of the artist's existence.

In addition to memoirs a source of information for opening the writer's personality is a fiction text which gives an opportunity to show micro- and macro-world of the writer, to enter secret corners of artistic thoughts.

Among literature research it is worth distinguishing the works which present impartial opinion about the writer, his artistic world. It is necessary to take into consideration the articles and monographs where the authors try to find out how important for building the writer's character and talent was public, family atmosphere, which show emotional space of the artist, semantic and psychological completeness of his creative world.

Key words: individualization, phenomenon, psychology of creativity, writer, biography, fiction text, memoirs.

Мистецтво – сфера людської діяльності, яка найбільше позначена впливом індивідуальності, тому що художній твір віддзеркалює внутрішній світ творця.

Вивчення особи митця передбачає глибокий психоаналіз, оскільки будь-який письменник має свій темперамент, національний та соціальний психологічний генотип, морально-духовний простір. На нашу думку, першочерговим завданням в оцінці феномена автора є осягнення його індивідуальності. Кожен митець – це передусім особистість із власним світобаченням, світовідчуттям, складом розуму,

мислення, що дає можливість зрозуміти витоки та особливості його творчості, цілісність доробку, художню лабораторію.

Психології індивідуальності присвячено праці А. Асмолова, Б. Вяткіна, Є. Ільїна, О. Лібїна, В. Мерліна, К. Платонова, І. Резвицького, С. Рубінштейна та ін.; проблему психології творчості й розвитку особистості висвітлювали Б. Ананьєв, В. Андреев, І. Бех, Н. Вишнякова, І. Гончарова, В. Кан-Калик, О. Кульчицька, В. Моляко, М. Осухова, Я. Пономарьов, Н. Посталюк, В. Рибалка, В. Роменець, Б. Теплов, І. Харламов та ін.

Творча індивідуальність розглядається вченими з позицій теорії особистості (В. Рибалка, Л. Собчик, В. Тугаринов); естетики та психології художньої творчості (О. Гройсман, А. Конєва та ін.); психології індивідуальності (О. Лібін, В. Мерлін, Б. Вяткін та ін.) та педагогіки індивідуальності (О. Гребенюк); креативної акмеології (Н. Вишнякова); психології творчості (Д. Богоявленська, А. Єсаулов, О. Кульчицька, В. Моляко, Я. Пономарьов, В. Рибалка, В. Роменець та ін.) й педагогіки творчості (В. Загвязинський, В. Кан-Калик, Н. Кічук, Л. Мільто, О. Морозов, М. Нікандров, С. Сисоєва, Д. Чернилевський та ін.).

Проблему феномена творчості та його природи, формування та прояву творчих здібностей, їх діагностику розглядали такі зарубіжні дослідники: Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Е. де Боно, Г. Айзенк, С. Мідник, К. Роджерс, Р. Стернберг, М. Воллах, З. Фрейд, Е. Фромм, Н. Коган, Т. Рібо, К. Юнг та ін.

Поняття "індивідуальність" використовується в педагогіці для позначення найвищого рівня розвитку особистості в аспекті її становлення.

Індивідуальність людини завжди тією чи іншою мірою відображає її життєвий шлях. Тож основна функція вивчення біографії в загальноосвітній школі – максимально наблизити учнів до розуміння особистості письменника. Головне, на думку В. Шуляра, "через цінності письменника, які він сповідував, за якими жив, допомогти учням вибудувати свою систему, модель цінностей, які стали б основою, стрижнем його Я (особистості)" [13, с. 205].

Особистість письменника унікальна за своєю природою. Отож лише через осмислення його психофізіологічної сутності можливе об'єктивне сприйняття мистецької спадщини. "Немає стилю Довженка поза Довженком, поза його українським національним характером, його схильністю до патетичного сприймання дійсності, до медитативно-гіперболічних форм вираження ідеї", – писав В. Фашенко [11, с. 521]. На цьому й наполягав і Є. Пасічник, котрий констатував, що неможливе глибоке осмислення творів письменника без усвідомлення його творчої індивідуальності, тому що життєва правда у витворі мистецтва не існує поза індивідуальним баченням світу, властивим кожному справжньому художнику [6, с. 188].

В оцінці письменників часто послуговуються категоріями "талановитий", "геніальний". Ці мовні кліше використовують й учні, характеризуючи постать митця. Тож варто вибудувати ієрархію художників слова за силою їхнього обдарування або ж принаймні спробувати чітко розмежувати ці поняття.

Психологічну сутність автора, таємниці творчості розкрито в працях З. Фрейда та Г. Юнга.

Для Фрейда бути художником – це значить більше за інших людей усвідомлювати власні конфлікти та приховані сторони душі. У центрі уваги письменника завжди стоїть він сам: як правило, у головному персонажі автор бачить саме себе [12, с. 134].

Безумовно, найвищим суддею в оцінці письменницького обдарування є час, який відсіює вторинне, штучне, художньо недовершене. Як показує практика, талановитими авторами стають ті, які мають розвинене мистецьке чуття та бездоганний естетичний смак.

Важливими критеріями в оцінці митця є естетична змістовність і художня досконалість вибудованого письменником образу світу; створення "вічних образів"; відкриття "типів часу"; висунення ціннісних орієнтирів.

Без пізнання суто індивідуальних психологічних глибин неможливе розуміння автора. Тож завдання реципієнта – прочитати митця "зсередини", скориставшись так званою "зворотною оптикою".

Спробуймо розглянути основні аспекти творчого феномену письменника, що вирізняє його з-поміж інших митців. По-перше, соціальне середовище, виховання, історичні обставини, випробування є тим багажем, із якого автор черпає матеріал для творів. По-друге, своєрідність психічного складу особистості. Тут можемо послуговатися типологією – інтроверт, екстраверт чи амбаверт. По-третє, світосприйняття, світовідчуття та світогляд митця. Це цілий філософсько-психологічний комплекс, який визначає систему ціннісних орієнтирів. А ще важливий фактор – це культурно-естетична позиція. Ці аспекти – визначальні у творчому феномені письменника. Однак обдарування є домінуючим критерієм.

Розглянемо джерела, за допомогою яких можна розкрити світ письменника та його авторський феномен. Для осмислення творчої індивідуальності митця, з'ясування особливостей його способу мислення, простеження громадянського становлення, виявлення особливостей художньо-естетичних пошуків варто звернутися до листів, щоденників, записників, які вказують на джерела натхнення, специфіку світосприймання, взаємозв'язки автора із соціумом. Для митця – це дієвий спосіб самоочищення, самопізнання чи самозаглиблення, а іноді – єдина можливість протистояти дисгармонійній дійсності.

Мемуари сприяють розширенню уявлення про внутрішній світ письменника. Крім того, вони мають суспільне, культурне, естетичне й пізнавальне значення; дають живе уявлення про особистість письменника й сприйняття її сучасниками.

Мемуаристика фіксує психічні прояви митця, а отже, дає можливість наблизитися до істини. "Листи, щоденники, мемуари, – зазначає П. Громов, – наскільки б умовними, літературно обробленими вони не були – це документи, матеріали реального життя; використання їх (...) являє собою установку на дослідження людини більш точно, інтимно, поглиблено й достовірно" [2, с. 12–13]. "Не вимисел, не захоплюючий сюжет, не художні образи ваблять до себе читачів у листах, але дорогоцінні подробиці життя їх авторів, їх прикрощі і радощі (...). Листи розкривають особистість письменника в усій її складності, суперечливості й неповторності" [5, с. 3]. У таких текстах автор зосереджується на власній сутності, свідомо або ж підсвідомо вирізьблює риси свого характеру, особливості темпераменту тощо.

На наш погляд, вивчення психобіографічного матеріалу потребує серйозної уваги до найдрібніших деталей, адже достеменно не відомо, наскільки письменник був відвертий у своїх зізнаннях. Трапляється, що автор відмежовується від написаного раніше. Але навіть і за таких умов мемуарні документи – це все одно матеріали першочергової важливості, бо тут закодований письменницький погляд на себе й на власний шлях із позиції вічності.

Цікавий матеріал для спостережень дають і спогади інших діячів культури й мистецтва про письменника, які висвітлюють не лише зовнішні події, а й психологічну сферу буття митця.

Крім мемуаристики, джерелом інформації для розкриття іпостасі письменника є художній текст, який дає можливість відкрити мікро- та макросвіт автора, увійти в таємні закутки мистецької думки.

Тексти віддзеркалюють письменницьку душу: характер, темперамент, виховання накладають відбиток на зміст і форму творів. Адже художній образ завжди відповідає індивідуальній природі світосприймання та світовідчуття майстра слова, виражає його людські позиції. Індивідуальні психологічні риси автора, асоціативність мислення позначаються й на жанрово-тематичному діапазоні творів. На підставі цього окреслюються ідейно-художні домінуючі, властиві художній спадщині та особистості письменника. Індивідуальність розкривається і в стильовій манері митця, який продукує оригінальні ідеї та художньо оброблює їх. Через глибокий аналіз тропів чи стилістичних фігур у тексті твору можна дійти висновку про життєву філософію художника, з'ясувати його світогляд, ставлення до багатьох речей та людини зокрема.

Художній текст – явище автентичне, у кожному елементі якого проступає іпостась автора. Ю. Цеков підтверджує: "Найкращий спосіб достоту осягнути письменницьку особистість – це дослідження художніх текстів автора, бо тільки в них матеріалізуються його власні закони творчості" [10, с. 55].

Методист Н. Петриченко рекомендує повертатися до окремих штрихів біографії автора після ознайомлення з його творами, оскільки "побачити автора у творі, уявити його на основі прочитаного – перший крок на шляху до розуміння духовного світу митця" [7, с. 36].

"Майже все, що написано, в тій чи іншій мірі, – автобіографічне. Імпульс самовираження, чи пак самопізнання, є стимулом всякої літературної творчості", – зазначав Ю. Луцький у передмові до книги "Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX-го століття" [4, с. 16].

Цілком справедливою є думка про те, що "художній текст теж не може бути вичерпним джерелом для пізнання особистісної сутності митця: текст твориться в процесі праці, а на цей процес впливає безліч політичних, соціальних, психологічних чинників, котрі здатні як формувати, так і деформувати справжній "образ" письменника" [10, с. 55].

Із метою вивчення творчої біографії та індивідуальності письменника важливо зосередитися на історіографічному питанні. Зокрема, систематизація та узагальнення літературознавчих розвідок про митця, виокремивши з-поміж них ті праці, які презентують незаангажований погляд на автора, на його художній світ. Нехтування внутрішньою суттю митця, естетичними достоїнствами його творчої спадщини призводить до спрощеного підходу в розкритті багатогранної особистості. Зокрема, варто брати до уваги статті чи монографії, у яких автори намагаються з'ясувати, наскільки важливою для становлення характеру, таланту митця була суспільна, родинна атмосфера, розкривають почуттєвий простір письменника, змістову та психологічну наповненість його творчого світу. Літературознавець Г. Сивокін стверджував, що "рівень наближення до письменницької самототожності, до глибокого і правдивого трактування творчого доробку художника залежатиме, ясна річ, від гармонійності поєднання обох цих начал" – автора-творця й критика-інтерпретатора [10, с. 9].

Отже важливо не стільки констатування фактів, скільки причини реакції письменника на зовнішні чи внутрішні події. Тонкий психологічний аналіз дає змогу глибше зазирнути в складний мікросвіт митця. Однак "чим визначніша особистість, чим масштабніша її діяльність, тим важче укладатися їй у які б то не було правила, приписи, еталони..." [9, с. 165].

У життєвій біографії письменника багато проблемних ситуацій, поворотних моментів, але при дослідженні варто орієнтуватися на найважливіші з них – ті, що допомагають окреслювати межі етапів, різних за суттю і водночас сполучених за принципом ланцюга.

Початковий етап біографії будь-якого письменника охоплює перші 18 років – дитинство та ранню юність: саме тоді не лише формується індивідуальний характер, а й з'являється розуміння своєї неповторності, усвідомлення вищої життєвої потреби – слугувати літературі власною творчістю.

За спостереженнями, основи психології особистості закладаються в перші 4–5 років. Цей період практично не залишає про себе слідів у пам'яті людини, тому важко піддається інтерпретації.

Важливим фактором у формуванні мікросвіту особистості є природа, яка сприяє розвитку творчої уяви, фантазії, естетичного смаку.

У становленні письменника не менш вагомим етапом є зміна середовища, а отже, й адаптація до обставин, прийняття норм і цінностей. Зокрема, народжується світ нових інтересів, прагнень, розвивається творча уява, проектується майбутнє. Тут важливо, яку позицію займає митець у системі соціальних відносин.

Важливими для розуміння феномену письменника є також біографії його батьків та пращурів, що водночас яскраво відображали буття широкої людської спільноти. Є чимало систем підтримки, що сприяють формуванню дитини, але жодна з них не замінить родини в розвитку психіки людини та в створенні Я-концепції особистості.

На дитинство й отрочество припадають важливі процеси, що закладають основи власної індивідуальності. Соціум, етнокультурний контекст допомагають набутти досвіду для її творення. Власне, й літературний успіх – це не тільки приватне досягнення майстра слова, а й підсумок культурно-духовного розвитку суспільства й людства.

До багатьох творців радянської доби був підхід соціологічний, за яким постать митця була соціально заангажована. Стандартизація та денаціоналізація культури призвели до того, що етногенетичну проблему взагалі не досліджували. Письменницький же "міф" зазвичай творився за традиційною схемою: як правило, злиденне життя, бідкування, причетність до революційного руху, боротьба за права народу тощо. І таке "підтягування" до ідеологічного кліше відбувалося практично до кожного майстра. Натомість духовний контекст, самоцінність автора, його особистісний феномен зазвичай не бралися до уваги. Прив'язаність до партійно-класової доктрини нівелює та уніфікує людську особистість, спрощує оцінку письменника як майстра слова.

Складні, часом несприятливі політичні, соціокультурні чинники, цензурні втручання, ідеологічна робота з боку уряду позначалися на творчості письменників. "Межові" обставини диктували ту чи іншу стратегію поведінки.

Таким чином, щоб пізнати письменника "зсередини", потрібно вникнути в конкретний мікросвіт із метою виявлення тих суспільно-історичних, особистісних обставин, які могли детермінувати становлення індивідуальності письменника.

Література

1. Грифцов Б. Психология писателя / Г. Грифцов. – М. : Художественная литература, 1988. – 462 с.
2. Громов П. О стиле Льва Толстого. Становление "диалектики души" / П. Громов. – Л. : Художественная литература, 1971. – 390 с.
3. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років 20 ст. / В. Кузьменко. – К. : НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – 306 с.
4. Луцький Ю. Автобіографія – це... / Ю. Луцький // Слово і Час. – 1992. – № 1. – С. 16–20.
5. Макогоненко Г. Письма русских писателей XVIII в. и литературный процесс / Г. Макогоненко // Письма русских писателей XVIII в. – Л. : Наука, 1980. – 472 с.
6. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
7. Петриченко Н. Лист письменника на учнівській парті / Н. Петриченко // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 32–37.
8. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
9. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань та ін. – К., 1996. – 792 с.
10. Самотождність письменника: до методології сучасного літературознавства : колективна монографія. – К. : Українська книга, 1999. – 190 с.
11. Фащенко В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії / В. Фащенко. – Одеса : Маяк, 2005. – 640 с.
12. Фрейд З. Художник и фантазирование / З. Фрейд. – М. : Республика, 1995. – 400 с.
13. Шуляр В. Теоретико-методичні засади сучасного уроку української літератури в основній і старшій школі : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання (українська література)" / Шуляр В. І. ; Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Миколаїв, 2015. – 464 с.
14. Юнг К. Психология и литература / К. Юнг // Юнг К. Психоанализ и искусство / К. Юнг ; пер. с англ. Э. Нойманн – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1998. – 304 с.